

ստացուել է ջուր: Քարաժայռի վրայ մնացել են շինութեան հետքեր: Այդ բլուրի տեքը, դիրքը եւ բոլոր յարմարութիւններն ապացուցանում են խորենացւել նկարագրած Երուանդաշատ քաղաքը: Քաղաքի արեւմտահարաւում կայ մի ընդարձակ տարածութիւն, որի մի կողմից հասում է Արաքսը եւ միւս կողմից կան արհեստական անտառի մնացորդներ, զանազան մացառներ, եղեւնիներ, որ թուում է մի փոքրիկ ցանցառ անտառ: Այժմ այդ տեղ որսորդները շատ անգամ որսում են այծեամբներ, եղնկներ, եղջերուներ եւ այլ որսի կենդանիներ: Ես կարծում եմ, որ այդ է «Ծննդոց» անտառը: Երուանդաշատից սակաւ ինչ հեռի դէպի հիւսիս արեւմուտք Արաքսի ափերի վրայ նշմարւում են կամուրջի¹ հետքեր: Կողպից Իգդիր տանող ճանապարհի վրայ՝ Արաքսին մօտ կայ մի մեծ աւերակ, որին տեղացիք «Ղարաջալայ» են ասում, որ տեղից Մեսրոպէ Եպ. Սմբատեանը մի քանի բեւեռագիր քարեր է տարել Էջմիածին: Իցէ թէ այդ է խորենացու յիշատակած Երուանդակերտը: Աերոյիշեալ երկու հնութիւններն էլ գտնվում են Արաքսի վրայ մի գծով յաջ ափին: «Կարմիր քարափ» (Երուանդաշատ) հանդէպ, Արաքսի միւս ափից մասնաւոր հեռաւորութեան վրայ, ուր Ախուրեան գետը թափւում է Արաքսի մէջ, կայ այժմ մի գիւղ «Հաջիրայրամ», անունով, սորան կից՝ Խերբակի եւ Հասար, անուն գիւղերը: Առաջինն Ախուրեանի ափին, իսկ վերջին երկուսը Արաքսին: Կան առաջինում շատ աւերակներ եւ հնութեան վերաբերեալ նշաններ: Այդ գիւղերն, որ իրար կից են եւ կազմում են մի ամբողջութիւն, ունին գեղեցիկ այգիներ: Իմ կարծիքով, պատմութեան մէջ յիշուած «Մարմէտ» քաղաքն այդ տեղ է եւ պէտք է ընդունիլ Շիրակի մի մասը:

ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՅԿԱՋՈՒՆԻ

Լեւոնակաւ, 14 Նոյեմբեր, 1924:

¹ Մի գիտնական ճանապարհորդ Եւրոպացի հաւատացնում էր, որ այդ այն կամուրջն է, որի վրայից անցել են յոյն զօրքերը Քսենոֆոնի յիշատակած:

ՅՈՒՅԸԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԼՐԱԳԻՐՆԵՐՈՒ

(Հարւել-Եւրոպայի)

- 1877 «Ապագայ», Կ. Պոլիս, Արտոնատէր՝ Կ. Ս. Իւթիւճեան, խմբ.-տն. Մ. Գալաթաճեան: [139]
 «Կլիւ. արդարութեան», Կ. Պոլիս, խմբ. Նշան Գարագաշ: [140]
 «Միմոս», Կ. Պոլիս: [141]
 «Նոր դար», Կ. Պոլիս: [142]
 —1881 «Փորձ», Թիֆլիս, խմբ. Աբգար Յովհաննիսեան: [143]
 1878 «Հաւատարմութիւն», Կ. Պոլիս: [144]
 —1879 «Մանկավարժական թերթ», Թիֆլիս, խմբ. Յակոբ Տէր-Յովհաննիսեան: [145]
 1879 «Հայկական Աշխարհ», Երեւան: [146]
 —1881 «Փարոս Հայաստանի», Մոսկուա, խմբ. Ջարմայր Մսերեան: [147]
 1880—1881 «Աշխատանք», Թիֆլիս: [148]
 «Արեգակ», Կ. Պոլիս, Արտոն. Ա. Յ. Ջատէեան, խմբ. Մ. Յ. Բարսեղեան: [149]
 «Բեմ»... [150]
 «Ծաղկաբաղ», Կ. Պոլիս, խմբ. Թովմաս Թէրզեան: [151]
 —1881 «Մէտէօրա», Իզմիր, Հրաբիշ. Գ. Մսերեան: [152]
 —1883 «Պասկ», Երեւան, խմբ. Վասակ Պալապանեանց: [153]
 «Վայելք», Կ. Պոլիս, խմբ.-տն. Մելքոն Գալէտէրեան: [154]
 ? «Ժողովրդային Գիտութիւն», Կ. Պոլիս: [155]
 1881—1884 «Առողջապահական թերթ», Երեւան, խմբ. Բժ. Լեւոն Տիգրանեանց: [156]
 1882—1898 «Արձագանք», Թիֆլիս, խմբ. Աբգար Յովհաննիսեան: [157]
 —1908 «Բերական», Կ. Պոլիս, խմբ. Հ. Ստեփան Խ. Իւթիւճեան: [158]
 —1888 «Բուրաստան Մանկանց», Կ. Պոլիս, Հրաբիշ. Ն. Կ. Պէրպէրեան եւ Ս. Տէօֆլէթեան: [159]
 —1884 «Գործ», Հուշի, խմբ. Սիմէոն Հասունեան: [160]
 —1886 «Մատենադարան Ժողովրդեան», Կ. Պոլիս: [161]
 —1884 «Վարժարան», Թիֆլիս, խմբ. Ն. Խոսրովեան: [162]
 1883—1914 «Աղբեր», Թիֆլիս, խմբ. Տիգրան Նազարեանց: [163]
 —1888 «Գրական եւ իմաստասիրական Հարժում», Կ. Պոլիս, խմբ. Եղեա Տէմիրճի-պաշեան: [164]
 —1885 «Երախայրիք», Եւրոպայի, Հրաբի. Աղբ. վրժ. Սանուց ընկ.: Տն. Գէորգ Փապանեան: [165]